

ÇEVRECİ ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA YAŞAR KEMAL'İN *KUŞLAR DA GİTTİ* ROMANI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cem Yılmaz BUDAN*

Özet

1990'lı yılların ilk yarısından itibaren Batı'da müstakil bir eleştiri kuramı niteliği kazanmaya başlayan çevreci eleştiri akımına yönelik akademik çalışmalara, son yıllarda ülkemizde de tesadüf edilebilmektedir. Çevre sorunlarının giderek küresel bir tehdit halini almaya başladığı günümüzde bu problemi merkeze alan kurmaca metinlerin yazılmasının, ilgili sorun hakkında geniş halk kitleleri nezdinde topyekun bir bilincin teşekkül etmesine yardımcı olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla bilhassa roman türünde verilen eserlere yansıyan yönleriyle çevre sorunlarının ayrıntılı bir biçimde incelenmesinin büyük önem kazandığı öne sürülebilir.

Bu çalışmada çevreci eleştiri akımının kuramsal altyapısının tanıtılması ve tarihsel gelişim seyri çizilmesinin ardından, *Kuşlar da Gitti* romanı bağlamında Yaşar Kemal'in çevre sorunları karşısında geliştirdiği estetik tutum belirlenmeye çalışılacaktır. Romanın, çevreci eleştiri kuramı paralelinde incelenmeye elverişli bulunan diğer kurmaca metinlerden hangi noktalarda ayrıldığı tespit edilerek çevre hassasiyeti konusuna getirdiği yeni yaklaşım biçiminin yorumlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevreci eleştiri, Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*, roman.

AN EVALUATION ON YAŞAR KEMAL'S NOVEL "KUŞLAR DA GİTTİ" IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL CRITICISM

Abstract

Academic studies about ecocriticism, which began to occur as a self-contained critical theory from the beginning of 1990's, are also seen nowadays in our country. Nowadays, when environmental problems have become a global threat, it is certain that the novels with environmental themes can contribute to the formation of mass awareness. In this case, it is possible to assert that analyzing environmental issues by reflections on novels is quite important.

In this study, primarily the theoretical background and historical development of ecocriticism will be introduced and then Yaşar Kemal's aesthetic attitude towards environmental problems will be determined in the context of his novel named *Kuşlar da Gitti* (The Birds Has Also Gone). This study also aims to reveal the characteristics of this novel seperated from other texts that are suitable for examination in this respect and to interpret the new approaches in environmental sensivity.

Keywords: Ecocriticism, Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*, novel.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

GİRİŞ

İnsanoğlu, tarihsel süreç içerisinde yaşam alanı olan çevreyi muhtelif gerekçelerle dönüştürerek denetim altına almaya çalışmıştır. Doğa üzerinde tahakküm kurma çabasının arz ettiği süreklilik, insanı diğer canlı türlerinin aksine bileşeni olduğu ekolojik sistemin tahrip edici unsuru haline getirmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin ardından yaşanan endüstriyel gelişime paralel olarak ivme kazanan nüfus artışı, bilinçsiz tüketim, üretim maliyetlerinin düşürülmesi ihtiyacı ve büyük ölçekli sanayi tesislerinin inşası gibi etkenlerin ekolojik çevre üzerinde yarattığı yıkıcı etki, günümüzde birçok bilimsel ve sivil araştırmaya konu olmaktadır. Gerek doğa bilimlerinin gerekse toplumsal bilimlerin muhtelif alt disiplinleri tarafından tetkik edilen bu sorun karşısında getirilen farklı çözüm önerileri, insanoğlunun geleceğini tehdit eden bu sürecin durdurulması gerekliliği noktasında birleşir.

Ekolojik tahribatın giderek küresel bir sorun halini almaya başlaması, zaman içerisinde bu konunun edebiyat metinleri aracılığıyla ele alınmasını zaruri kılmıştır. Ekseriyetle insanın fiziksel çevre ile kurduğu ilişkiyi merkeze alan edebiyat eserlerinin yanı sıra 1990'lı yılların başından itibaren söz konusu eserleri çevreci eleştiri bağlamında inceleyen bir de edebiyat kuramı ortaya çıkmıştır. Ekoeleştiri/çevreci eleştiri olarak adlandırılan bu kuram, altyapısını Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşturmuş; kısa süre içerisinde yeni gelişme ve ihtiyaçlar doğrultusunda araştırma alanını genişletmiştir. Edebiyat-çevre ilişkilerini merkeze alan bir akım olarak çevreci eleştirinin rağbet görmesinin nedeni, edebiyat metinlerinin geniş halk kitlelerini toplumun karşı karşıya kaldığı bölgesel ve küresel sorunlar hakkında bilinçlendirme fonksiyonu icra edebilmesidir.

1. Ekoeleştirin Tarihsel Gelişimi ve Kuramsal Çerçevesi

Özdağ ve Alpaslan'a göre ekoeleştiri/çevreci eleştiri kuramının, 1990'ların başlarında Batı'da yeni bir disiplin olarak teşekkül etmesinin sebebi, 20. yüzyılın son çeyreğinde çevre sorunlarının sıklıkla baş sayfa haberi olmasıdır.¹ "Doğal kaynakların tükenmesi, hızlı nüfus artışı, toksik atıklar, ormanların yok oluşu, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması

¹ Ufuk Özdağ - Gonca Gökalp Alpaslan, "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl, 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, ed. Ülkü Çelik Şavk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.

gibi çevre sorunları Amerika'da bir grup yazın eleştirmenini alarma geçirmiştir. Bu eleştirmenler yazın dünyasının 1960'lardan itibaren ırk, sınıf ve cinsiyet konularına yoğun ilgi gösterdiğini, ancak yazın dünyasının gittikçe ciddi bir boyut kazanan çevre sorunlarına hala yabancı olduğunu saptayarak çevreci eleştirinin temellerini atmıştır.² Edebiyatın çevre ile olan ilişkisini sorunsallaştıran metinlerin 1980'li yıllardan itibaren üretilmeye başlanması, başta Amerika olmak üzere belli başlı batılı ülkelerde, araştırmalarını bu alan üzerinde yoğunlaştıran muhtelif öncü kuruluşların teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bunların başında, kuşkusuz 1992 yılında Amerika'da kurulan *ASLE (Association for the Study of Literature and Environment/Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Kuruluşu)* gelmektedir. *ASLE*'nin yayın organı *ISLE*'de (*Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*) 1993 yılından itibaren yayımlanan makalelerle bu yeni disiplin hızla kabul görmeye başlamıştır.

İlk kez 1978 yılında William Rueckert tarafından kavramlaştırılan çevreci eleştirinin bu alanda çalışan araştırmacılarca geliştirilen farklı tanımlarına tesadüf etmek mümkündür. Çevreci eleştiri kuramının yaratıcılarından Cheryl Glotfelty bu eleştiri akımının genel olarak, "fiziksel dünya ve edebiyat arasındaki ilişkiyi" incelediğini ifade eder.³ Rueckert ise *Edebiyat ve Ekoloji* başlıklı makalesinde çevreci eleştiriye, "ekoloji prensiplerinin edebiyata uyarlanması"⁴ şeklinde tanımlamıştır. Bununla birlikte çevreci eleştirinin genel kabul gören tanımları arasında en kapsamlı ve geçerli olanının, çevreci eleştirmen Scott Slovic'e ait olduğu kanaati hâkimdir. Slovic çevreci eleştiriye, "doğa yazını eserlerinin akla gelebilecek her türlü bilimsel yaklaşımla incelenmesi ya da her türlü edebi eserde ekolojik sezdirimlerin ve insan-doğa ilişkilerinin tetkiki"⁵ olarak değerlendirir ve çevreci eleştirmenin dünyada gerçekten değişim yaratmaya yönelik yazdığı için kaleme aldığı yazıların yaşanan coğrafyalara ait

² Özdağ - Alpaslan, *agm.*, s. 643.

³ Cheryl Glotfelty, "Literary Studies in an Age of Environmental Crisis", *The Ecocriticism Reader*, Athens, Georgia: The University of Georgia Press, Atlanta, 1996, s. xv-xxxvii.

⁴ William Rueckert, "Literature and Ecology", *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, Athens: Georgia UP., Atlanta, 1996, s. 107.

⁵ Scott Slovic, *Going Away to Think: Engagement, Retreat and Ecocritical Responsibility*, Reno: University of Nevada Press, 2008, s. 27.

hikâyelerle birleşmesine çalıştığını ifade eder.⁶ Çevreci eleştiri, ele alınan edebi metnin fiktif bütünlüğü ile mekân olarak seçilen fiziksel çevre arasındaki ilişkinin yazar tarafından ne şekilde kurgulandığı sorununu inceler; eserin, çevre duyarlılığının geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlayan söylemini belirgin kılmaya çalışır. Bu suretle edebi eserde bir mekân olarak doğa, doğanın ele alınış şekilleri, doğa tasvirleri, doğa yazını türü ve en geniş olarak insanın çevresine ait her şey ekoeleştirisinin araştırma alanına girmektedir.⁷ Çevreci eleştiri, okur nezdinde doğal çevreye ilişkin genel bir duyarlılık yaratmak; “insanın fiziksel çevresiyle olan ilişkilerini tekrar gözden geçirme olanağı sağlayarak ekolojik bilinçlendirme oluşturmak ve bu yolla doğanın kötü muameleye maruz kalıp bilinçsizce yok edilmesini önlemek”⁸ gibi amaçlar doğrultusunda hareket etmeyi öngörür.

Çevreci eleştiri günümüzde Batı’da; özellikle de Amerika’da faaliyet gösteren akademik kuruluşlar tarafından disiplinlerarası bir araştırma alanı haline getirilmiştir. Bunda söz konusu kuramın disiplinlerarası çalışmaları teşvik edici özelliği kadar, akademi dünyasının dışındaki kuruluşlarla bağlantıları oluşu da rol oynamıştır. Tüm bu etkenlere dayalı olarak çevreci eleştiri zamanla Amerikan doğa yazını eserlerinin ötesinde genişlemiş; doğal alanların korunmasının yanı sıra kentsel ve kırsal mekânların çevre sorunlarını ve çevre adaleti gibi konuları da içermeye başlamıştır.⁹

Türkiye’de **çevreci eleştiri/ekoeleştiri** alanında vücuda getirilen ilk kuramsal çalışmaların 1990’lı yılların ilk yarısına tekabül ettiği görülür. Şükrü Elçin’in *Türk Edebiyatında Tabiat* (1993) adlı eseri, edebiyatımızda doğanın işlenişini çevreci bir yaklaşımla ele alan kitap düzeyindeki ilk çalışmadır. Şükrü Elçin, eserinin önsözünde bu çalışmanın hangi ihtiyaca binaen kaleme alındığını şu sözlerle aktarır:

“Türk Edebiyatında Tabiat” adını verdiğimiz bu antoloji, başta toprak olmak üzere yer altı ve yerüstü kaynakları ile atmosferin türlü sebeplerle

⁶ Özdağ - Alpaslan, *agm.*, s. 642.

⁷ Caner Solak, Bir Ekoeleştiri Denemesi: “Behiç Ak’ın Tek Kişilik Şehir Oyununda Birey, Toplum ve Çevre İlişkileri”, AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 47, Erzurum, 2012, s. 213.

⁸ Dilek Bulut, “Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştiri”, *Litterea*, 2005, s. 81.

⁹ Lawrence Buell, *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing and the Formation of American Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995 s. 7.

kirletilmesi, ormanların yakılması, yoğun şehirleşme, kültür mirasının yok olması, canlıların ve hususuyla insan neslinin geleceği gibi bütün milletleri yakından ilgilendiren hayati meselelere eğitim-öğretim yolundan nasıl yardımcı olunacağı düşüncesinden doğdu.”¹⁰

Üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitülerine bağlı olarak ekseriyetle Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dallarında hazırlanan doğa konulu tezlerle gerek makale gerek bildiri gerekse sivil araştırma mahiyetindeki çalışmalar, ülkemizde bu alanda önemli bir birikim oluşturmuş durumdadır.¹¹ Söz konusu çalışmaların, eserlerinin çevreci eleştiri kuramı bağlamında tetkike elverişli olduğu yazarları merkeze aldığı görülmektedir. Başta Yaşar Kemal olmak üzere, Sait Faik Abasıyanık, Halikarnas Balıkcısı, Haldun Taner, Latife Tekin, Attila İlhan, Aziz Nesin, Mustafa Kutlu ve Sevgi Soysal gibi yazarların eserlerinde çevre duyarlılığı müstakil bir tem olarak ele alınmış; insanın doğal çevre ile kurduğu ilişki kurmaca düzleminde aksettirilmeye çalışılmıştır. Bu yazarlar arasında Yaşar Kemal'in, kentleşme sürecinin ürettiği temel sorunlardan biri olan çevre kirliliği meselesi üzerinde özel bir hassasiyetle durduğunu ifade etmek mümkündür. Yazarın yapıtlarının tamamına yakınında üzerinde durulan ortak bir tem olarak beliren çevre hassasiyetinin çevreci eleştiri kuramı bağlamında incelenmesi, ilgili sorunun romancı kimliği tarafından ne şekilde müşahede edildiğini ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir.

2. Çevreci Eleştiri/Ekoeleştiri Kuramı Bağlamında Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* Romanı

Çevreci eleştiri anlayışını benimseyen kuramcılar, edebi metin incelemesi sırasında uygulanacak yönteme ilişkin kimi görüşler de ileri sürmüşlerdir. Herhangi bir edebi metnin çevreci olup olmadığını belirlerken hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği, çevreci bir metnin ihtiva etmesi gereken özelliklerin neler olduğu ve metne ne şekilde yaklaşılacağı sorunları üzerinde yoğunlaşan yöntem tartışmaları, zamanla bu alanda üzerinde uzlaşılan müşterek bir yaklaşımın gelişmesini sağlamıştır.

¹⁰ Şükrü Elçin, *Türk Edebiyatında Tabiat*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s. 7.

¹¹ Bu konuda ülkemizde hazırlanan çalışmaların önemli bir bölümünü ihtiva eden kapsamlı bir liste için bkz: Özdağ - Alpaslan, *agm.*, s. 648-649.

Lawrence Buell, *The Environmental Imagination* (Çevresel İmgelem) isimli çalışmasında, bir edebi metnin çevreci olup olmadığının belirlenmesini sağlayan beş temel parametreden söz etmektedir:

1. Eserde insanın dışındaki çevre bir arka plan değildir.
2. İnsanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir.
3. İnsanın menfaati, yasal olan yegane menfaat değildir.
4. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları, eserin etik boyutunun bir parçasıdır.
5. Eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi vardır.¹²

Yukarıda sıralanan ilkeler, çevreci bir eserde mevcudiyet göstermesi gereken temel özellikleri ifade etmektedir. Çevreci eleştiri kuramının metodolojisini genel hatlarıyla ortaya koyan bu ilkelerin, Yaşar Kemal'in romanlarının önemli bir bölümünün fikri arka planına da uygun olduğunu ifade edebilmek mümkündür.

Yaşar Kemal, *Bir Ada Hikâyesi* başlığıyla neşrettiği *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* (1997), *Karınca'nın Su İçtiği* (2002), *Tanyeri Horozları* (2002), *Çıplak Deniz Çıplak Ada* (2012) adlı eserlerinin yanı sıra *Deniz Küstü* (1978), *Kuşlar da Gitti* (1978) ve *Hüyükteki Nar Ağacı* (1982) gibi romanlarında ekolojik değişimin yol açtığı çevre sorunlarını toplumcu gerçekçi perspektif dahilinde ele almış; insanın fiziksel çevreye hükmetme ihtirasının yarattığı yıkımın tasviri üzerinde yoğunlaşmıştır. Yaşar Kemal'in yazınsal kimliğinin belirleyici öğelerinden biri olarak karşımıza çıkan çevre hassasiyeti, çevreci eleştiri/ekoeleştiri kuramının da başlıca hareket noktasıdır. Bununla beraber *Kuşlar da Gitti* romanında yazarın, merkeze aldığı çevre sorunlarına ilişkin farklı bir yaklaşım geliştirdiği görülmektedir. Zira bu eserde Yaşar Kemal, doğa temini çevreci bilinçle problematik haline getiren diğer roman örneklerinin aksine insan merkezci yaklaşımdan uzaklaşarak ekolojik çözümlenme sürecinin anlatımında insan unsurunun varlığını minimize etmiş; tabiatı müstakil bir değer olarak ele almıştır. *Kuşlar da Gitti* romanında kontrolsüz sanayileşme, aşırı tüketim, nüfus artışı ve hızlı şehirleşme gibi etkenlerin neden olduğu iklim değişikliği ve çevre kirliliği sorunlarının insan üzerindeki etkilerinden ziyade ekosistemde yarattığı tahribatın tahliline

¹² Lawrence Buell, *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing and the Formation of American Culture*, MA: Harvard University Press, Cambridge, 1995, s. 6-7.

çalışılmıştır. Roman, bilhassa bu yönüyle çevreci eleştiri kuramı bağlamında tetkik edilebilecek eserler arasında ayrı bir yere sahiptir.

Son dönemlerde doğa yazını alanında karşımıza çıkan kimi yaklaşımlar, yazarın yukarıda ifade ettiğimiz tavrına paralellik teşkil edecek şekilde tabiatı ve çevre sorunlarını algılayış biçimimizin insan merkezci yaklaşımdan arındırılması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Gül Güllü, *Çevreci Eleştiri ve Bir Uygulama* isimli yazısında, insan merkezci yaklaşımı ifade ettiğini düşündüğü “çevreci eleştiri” terimini eleştirir. Ona göre çevreci eleştiri, “doğa sözcüğünün yerine getirilerek kullanılmaya çalışılan ‘çevre’ sözcüğünün bugün ifade ettiği anlama eleştirel bir tavırla yaklaşır. Doğa sözcüğü, sanki göstermekte olduğu şeyi anırtırmakta uygunsuzmuş gibi her türlü söylemden dışlanmıştır. Bunun yerine çevre terimi kendini dayatmıştır. Etimolojik olarak çevre sözcüğü, çevreleyen şeyi ve kullanıldığı bağlam içinde daha kesin olarak insan türünü çevreleyen şeyi göstermektedir. Bu insan merkezci görüş, tek gönderimi insan olan ve bütün eylemi yeryüzüne tamamen egemen olmaya yönelen fetihçi uygarlığımızın zihniyetine uygundur.”¹³ İnsanı, tabiatın en önemli unsuru olarak tavsif eden yaklaşıma karşı geliştirilen bu eleştirel tavır, Yaşar Kemal’in *Kuşlar da Gitti* romanının hâkim söylemini oluşturur.

Florya düzlüğünde yakaladıkları kuşları, onları özgürlüklerine kavuşturmak üzere satın alıp gökyüzüne bırakan İstanbullulara satan çocukların hikâyesini merkeze alan *Kuşlar da Gitti* romanında vaka unsurunun ön planda olmadığı görülür. Aynı zamanda anlatıcı fonksiyonunu üstlenen başkahramanın, Florya düzlüğü çevresinde karşılaştığı kuş satıcılarıyla kurduğu diyaloglarla sınırlı tutulan epizotlar halinde örgütlenen olay örgüsü, belirgin bir dramatik aksiyon içermediği gibi herhangi bir gerilim ve çatışma unsuru da barındırmaz. Ağırlıklı olarak dış mekân tasvirlerine ve kuş sürülerinin yaşam alanlarına ilişkin gerçekçi müşahedelere yer verilen romanın beşeri eylem yönünden de zengin bir içeriğe sahip olmadığını ifade etmek mümkündür. Buna mukabil yazar, kuş sürülerinin göç yolları üzerinde bulunan Florya düzlüğündeki dikenli alanın, artan kentleşme düzeyine bağlı olarak tarihsel süreç içerisinde gittikçe

¹³ Gül Güllü, “Çevreci Eleştiri ve Bir Uygulama”, *Varlık*, 1138, İstanbul, 2002, s. 36.

daraldığını ve yoğun bir tahribata uğradığını anlatırken özellikle tasviri üslubu benimsemiştir:

“Şu İstanbul kurulmadan önce de buraya, Florya düzlüğüne bu küçücük kuşlar, nereden gelip nereye gidiyorlarsa bu kurumuş dikenlerin üstüne renk renk yağarlardı, dikenlerin tohumlarını yer güçlenir, kanatlarını açıp sert aralık yellerinin önüne düşüp dünyanın başka yerlerine, başka dikenlerine giderlerdi. Belki yuvaları dikensiz, uçsuz bucaksız, kuş uçmaz kervan geçmez bir ovadaydı. Bu uçsuz bucaksız ovaya, uzun otların arasına kuşlar milyonlarca yuva yapıp üstlerine yatarlardı, sıcacık, ana olmanın sonsuz mutluluğunda... Ve erkekler kuluçkadaki dişilerine incecik, küçücük diken tohumları taşırlardı. Yumurtadan çıkan milyonlarca küçücük, birer böcek kadar küçücük yavrular kocaman ağızlarını şamatayla açıp yiyecek beklerlerdi. Ova ağzına kadar çiçek açardı. Belki yavrular diken tohumu değil de incecik çiçek tohumlarını severlerdi.

İstanbul yeni kurulduğunda burası, şu ormanın yeri, Yeşilköy'ün, Şenlikköy'ün, Bakırköy'ün yeri, Florya'nın koyağı belki de böyle sonsuz, uçsuz bucaksız dikenlikti, o uçsuz bucaksız ovada doğmuş milyonlarca kuş bir ışık, renk yağmuru gibi dikenliğe yağardı. Belki de bir dikenli yamaçta, belki de ormanda doğmuştu bu kuşlar...

Günler yıllar geçtikçe dikenlik küçüldü, Şenlikköy, Yeşilköy, Ambarlı, Cennet Mahallesi, Telsizler, Menekşe, Florya, Basıncık kuruldu. Florya'nın o güzelim menekşe dolu koyağına çirkinin çirkinini beton apartmanlar yığdılar. İşte kuşlara bu küçücük yer kaldı, denizle orman, Menekşeyle Basıncık arası... Ve kuşlar her yıl gelip bu küçücük dikenliğe sığınıyorlar. Geçen yıl bu dikenliğin sahibi de burasını parselledi, metrekaresini üç yüz, beş yüz liradan okuttu yeni zenginlere... Altına hücum gibi, arsaya hücum başladı İstanbul'da... Bir karış arsa için İstanbul'un bu açgözlü canavarları birbirlerinin gözlerini oyacak, birbirlerinin ırzlarına geçecek, birbirlerini boğazlayacak, ktır ktır kesecekler. Bir avuçluk arsa toprağı için. Gelecek yıl işte burada, şu bakır rengi dikenliğin yerinde için bulanmadan bakamayacağın çirkin beton apartmanlar, villalar yükselecek. Sokaklarında yalnız birbirlerine gösteriş yapmak, para para, yalnız para kazanmak için yaşayan, insanlıklarını unutmuş yaratıklar caka satacaklar. (...) Belki kuşlar çok derin, eski bir içgüdüyle buraya, o zaman kesilmiş olacak olan şu ulu çınarın üstüne, göğüne uğrayacaklar, bir an duraklayıp bir şeyler arayacak,

bir şeyleri anımsamaya çalışacak, beton yığını evlerin üstünde küme küme dolaşacak, konacak bir yer bulamayıp bir uzak keder gibi başlarını alıp çekip gidecekler..."¹⁴

Şehirleşme süreci, İstanbul'un doğal yaşam alanlarını hızla tahrip etmeye başlamıştır. Yukarıda romanın ilgili kısmından alıntıladığımız pasajda yazar, imara açılan bölgelerin hızla betonlaşmasının, biyolojik çeşitliliğin azalmasına zemin hazırladığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte işaret ettiği bu sorunun insan ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerine atıfta bulunan herhangi bir tespite yer vermemesi de dikkat çekicidir. Romanda mekân olarak seçilen doğal çevrenin maruz kaldığı tahribatın sonuçlarından etkilenenler arasında insan dışı canlı varlıkların mağduriyetinin tasvirinin ön planda tutulmuş olması üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu noktada yazar, çevreci eleştiri kuramının beslendiği kaynaklardan biri olan "derin ekoloji" anlayışının estetik düzeyde sözcülüğünü üstlenmiş gibidir. Çevreci eleştiri kuramının beslendiği kaynaklardan biri olan derin ekoloji, insandan başka her şeyin insanın kullanımında olduğu görüşünü reddederek insan merkezci bir anlayışın aksine insanı da doğanın parçası kabul eden daha bütüncül bir algı ile doğa merkezci anlayışı savunur.¹⁵ Bu anlayış, doğanın parçası olan her unsurun, varlık değeri bakımından eşit hak ve imkanlara sahip olması gerektiği ilkesini benimser. Yeryüzündeki tüm varlıkların aynı safta toplanması, bir taşta, bir ağaca, bir akarsuya, bir hayvana verilen değerle bir insana verilen değerlerin eşitliği derin ekoloji hareketlerine "mistik" bir yan katmaktadır.¹⁶ derin ekoloji anlayışının idealize ettiği düşüncenin tezahürlerine, *Kuşlar da Gitti* romanının muhtelif pasajlarında tesadüf edilebilmektedir:

"Ve Bizans'tan bu yana, daha da önceleri belki... O zamanlar Florya düzlüğünde ta surlardan bu yana bir tek ev yok, orman ve çayırılık, çayırılık hem de dikenlik... Kuşlar böyle değil, akın akın, gökyüzünü örterek, bir kelebek sürüsü yoğunluğunda... Bir diken topunun içine oturursun, bir de ayağa kalktığında yüzlerce küçücük kuşun arasında kalırsın. Kuşların

¹⁴ Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55-56.

¹⁵ Hüseyin, Ayaz, "Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/1, 2014, s. 280.

¹⁶ A. Çüçen, *Derin Ekoloji*, <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.01.2017).

kanatları kulaklarına, ellerine, alınına, yüzüne değer... Bir kuş yağmuru ortasında kalırsın. Bir mavi kuş vardı, o zamanlar, şimdi gelmez oldu, kökü kesildi zaar. Küçüktü, bir başparmaktan az iriceydi... Som mavi, biçimli gagalı, iri kapkara gözlü, lekesiz, yanardöner mavide bir kuştı. Mavisi insanın yüzüne gözüne bulaşır, içine bir aydınlık seli gibi boşanırdı. Dünya aydınlık, güzel, sevinçli bir som mavide balkırdı. Kuşlar geceyi, ay ışığını bile mavilerdi. (...) Şenlikköyün oralar bostandı. Gözleri bağlı beygirler dolaplarda dönerek su çekerlerdi, yeşile. Mavi kuşlar yağardı... İnsanın üstüne, başına konarlardı, yüzlerce, insan kuşlardan mavi bir yontu olurdu.

'Ben bu kadar ömür yaşadım, bu kadar insana yakın, candan, sıcacık, insandan daha insancıl bir kuş görmedim...'¹⁷

Yazar bu satırlarda, bölgedeki kuş popülasyonunun azalmasının ve kimi kuş türlerinin artık İstanbul semalarında görülememesinin nedenlerine ilişkin tespitleri, Mahmut isimli bir Florya sakininin ağzından nakletmektedir. Bir bölge sakininin şahsi gözlemlerine yer vermesi yazarın, ekolojik değişimin, bir insan ömrü dahilinde gözlemlenebilecek sonuçlar üretecek kadar hız kazandığını vurgulama amacıyla ilişkilendirilebilir. Zira Mahmut adlı kahraman, belli başlı özelliklerini ön plana çıkararak ayrıntılı biçimde tasvir ettiği kuş türlerinden bazılarının birkaç on yıl içinde dahi Florya düzlüğündeki dikenlik alanda artık görülmez olduğunu, şahsi gözlemlerine dayalı olarak tek başına tespit edebilmiştir. Romanda bu durum, geniş ölçüde aşırı/çarpık kentleşmenin yol açtığı bir çevre sorunu olarak mütalaa edilmiştir. Buna mukabil kentleşme hareketlerini yaratan ve yöneten unsur olarak insanın, kentleşmenin neden olduğu çevre sorunlarından ne şekilde etkilendiği üzerinde durulmaması, dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, çevre sorunlarına ilişkin yaklaşımını insan merkezci tutumdan uzaklaştırabilmek için insan unsurunu, anlatının odağından yalıtıma çalışmıştır. Bunun neticesinde metnin organik bütünlüğü içerisinde olay ve hareket unsuru da asgari düzeyde muhafaza edilmiş ve daha ziyade gerçekçi gözlemlere dayalı tasvirlerle ağırlık verilmiştir.

Bu bağlamda romanın özellikle tasvire dayalı anlatıma ağırlık vermesi, yazarın işaret etmeye çalıştığı çevre sorunlarının gerçekliği konusunda

¹⁷ Yaşar Kemal, *age.*, s. 37.

okuyucuyu ikna etmeye çalışmasının sonucu olarak da değerlendirilebilir. Kurmaca esasına dayalı edebi metinlerde tasvir, “anlatılan olay ya da öykünün kişilerini, olayların yer ve döneminin gerçeğe uygunluğunu, inandırıcılığını gösterme işleviyle”¹⁸ tanımlanır. Genette, tasviri, vakanın nakledilmesini askıya alan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu suretle anlatıcı, vakanın nakledilmesine ara vererek bir kişi, nesne ya da doğa kesitini okuyucuya tasvir eder. Aslında okuyucuyu bilgilendirme ve odaklama işlevi üstlenen bu teknik, klasik anlamda da modern anlamda da “öykülemenin hizmetinde” bir olgu olarak kabul edilmektedir.¹⁹ Bu bağlamda yazarın anlatı düzleminde tasvir tekniğine yoğun bir biçimde yer vermesinin, okuyucuyu metnin temel iletisi haline getirdiği çevre sorunları hakkında bilinçlendirme ve harekete geçirme amacının ürünü olduğu görülmektedir. Okuyucuyu, tüm canlıların ortak yaşam alanı olan fiziksel çevrenin karşı karşıya kaldığı yok oluş tehdidi karşısında uyarma ve bilinçlendirme temayülü, yazarın toplumcu gerçekçi kimliğiyle de uzlaşmaktadır.

Yazarın *Kuşlar da Gitti* romanında geliştirdiği çevre hassasiyetini önceleyen tavrın şekillenmesinde, toplumcu gerçekçi anlayışla kurduğu temas kadar erken yaşlardan itibaren doğaya duyduğu özel ilginin de etkisi olduğu ifade edilebilir. Yaşar Kemal, tabiatı tüm canlı ve cansız uzuvlarıyla birlikte bir bütün olarak kabul etmekte ve onun kendi içindeki devinimine karşı derin bir merak duymaktadır. Yazar, doğa karşısındaki hassasiyetinin hangi temellere dayandığını, bir röportajında şu sözlerle ayrıntılı bir biçimde dile getirmektedir:

“... Benim tavrım doğayla, kitapla, insanla alabildiğince zenginleşmekti (...) İnsanlar kimdi, doğa neydi, merakım engel tanıımıyordu. Küçük bir ot parçası, bir pınarın akışı, bir kelebeğin saatlerce kıpırdamadan bir dal, bir yaprak üstünde duruşu benim için bir tansıktı. Yeni bir kuş tanımak, yeni bir insan davranışına tanıklık etmek benim için bir sevinç, bir aydınlık kaynağıydı. Pirinç tarlalarında bekçilik yapmam, bundan önce de bundan sonra da beni doğa üstüne bilinçlendirmişti.

(...)

¹⁸ Nedret Tanyolaç Öztokat, *Yazınsal Metin Çözümlemesinde Kuramsal Yaklaşımlar*, Multilingual, İstanbul, 2005, s. 129.

¹⁹ Nedret Tanyolaç Öztokat, *age.*, s. 129.

Savrun suyunu yaşarken çok da balık, bitki, çiçek, ağaç görmüştüm. Çok da arı, böcek, kurbağa, yılan, kaplumbağa, bukalemun görmüştüm. İnsanlar da doğayı, doğanın içinde yaşayan insanlar da, başka türlü anlıyorlardı. Benim şimdi vardığım anlayışa onlar çoktan ulaşmışlardı. Doğanın ayırımına varmak onlar için bir gelenek, daha doğrusu bir yaşamdı, yaşama biçimi bile diyemeyeceğim. Her böceğin, bir ağaçtaki her yaprağın, bir daldaki her çiçeğin, aynı renkteki, aynı büyüklükteki her kelebeğin bir kişiliği vardı. Bir böceği alıyor-uğur böceklerine çok meraklıydım-ona günlerce bakıyor, öteki uğur böceklerinden ayrıcalığını bulmaya çalışıyordum. Sonunda da buluyordum. Demek ki her çiçeğin, her böceğin, her yaratığın, sineğin bir kişiliği vardı. Bu merakı sonuna kadar götürdüm. Bu merak, bu düşünce romanlarımda nasıl bir yer buldu, bilmiyorum. Doğada her yaratığın özel bir macerası olmalıydı. Şunu da canlılardan öğrenmiştim, onların, insanlarda olduğu gibi bir bireyselleşmesi yoktu. Acaba yok muydu? Bu düşüncede çok ikircikliyim. Doğayı, hayvanları hiç bilmiyorum ki... Gittikçe de onlardan uzaklaşıyor, onlardan uzaklaştıkça da kendimizden uzaklaşıyoruz..."²⁰

Yazarın yukarıdaki satırlarda ifade ettiği görüşler, *Kuşlar da Gitti* romanının farklı kahramanları aracılığıyla dillendirilen çevreci telkinlerle de örtüşmektedir. Yaşar Kemal bu röportajda doğadan ve doğal yaşamdan uzaklaşan insanın, kendisine yabancılaşacağı düşüncesini ortaya koymaktadır. Bu düşünceye, *Kuşlar da Gitti* romanının son kısmında kahraman-anlatıcı tarafından dile getirilen şu ifadelerde de tesadüf edilmektedir:

"Uzaktan, İstanbul'dan uğultular yükseliyor, kızıl kanatlı yırtıcı kuş Menekşenin üstünde, göğsünü esen yele verip kanatlarını germiş süzülüyor. Önümde İstanbul şehrinin acımasızlığının, yitmişliğinin, kendi kendini, insanlığını unutmışluğunun, çok şeyler yitirmişliğinin bir anıtı, yüzlerce kuş başından dikilmiş bir anıtı duruyordu."²¹

Yazarın, 1996 yılında yayımlanan ilgili röportajında ve 1978 yılında neşredilen *Kuşlar da Gitti* romanında ifade ettiği görüşler arasındaki içerik ve üslup benzerliği dikkat çekicidir. Farklı yazınsal türler aracılığıyla ortaya koyduğu düşünceler arasında gözlemlenebilen bu paralellik, yazarın aradan

²⁰ Yaşar Kemal, *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor: Alain Bosquet ile Görüşmeler*, Adam Yayınları, İstanbul 1996, s. 117-118.

²¹ Yaşar Kemal, *age.*, s. 79.

geçen on sekiz yıllık zaman dilimi içerisinde ekolojik tahribatın muhtemel sonuçlarına ilişkin öngörüsünde herhangi bir değişiklik olmadığını kanıtlamaktadır. Yazarın, doğadan uzaklaşan bireyin ve bu bireylerden kurulu toplumsal düzenin “yitmeye”, “insanlığını unutmaya” ve “insanlığından çok şeyler yitirmeye” mahkum olduğu düşüncesi, Lawrence Buell'in, bir eserin çevreci olup olmadığını belirlememizi sağlayacağını ifade ettiği ilkelerden, “insanın tarihinin, doğanın tarihi ile iç içe olduğu” öğretisine de uygundur. Bu öğreti, insanoğlunun yeryüzündeki varoluş deneyimini şekillendiren başlıca belirleyicinin doğal çevre olduğu düşüncesinden hareketle insanın geleceğinin, ekolojik dengenin devamlılığının sağlanması şartına bağlı olduğu vurgusunu içerir. Roman, bu öğretiye bağlı kalarak insanın kaderiyle doğanın kaderi arasında kurduğu ortaklık ilişkisi çerçevesinde de çevreci hassasiyetin sözcülüğünü üstlenir. Buna mukabil yazarın çevre hassasiyetini üzerine inşa ettiği temel, daha önce de ifade ettiğimiz üzere doğal yaşamı tehdit eden çevre kirliliği karşısında insandan ziyade insan dışı canlı varlıkların akıbetini tasvir etme ihtiyacıdır. Bu noktada yazarın, romanda geliştirdiği çevreci söylemi tetkik ederken şahıs kadrosuna ait hususiyetleri de incelemek gerekmektedir.

3. *Kuşlar da Gitti* Romanında Çevre Hassasiyetinin Şahıs Kadrosu Ekseninde Yorumu

Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* adlı çalışmasında, kurmaca esasına dayalı edebi türlerde nakledilen vakanın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş varlık ve kavramları “şahıs kadrosu” söz grubuyla adlandırmayı uygun gördüğünü belirtmektedir. “Çünkü vakaya iştirak eden insan dışındaki varlık ve kavramlar, metinde yüklendikleri fonksiyon bakımından, şahıs karakteriyle karşımıza çıkarlar.”²² Bu varlık ve kavramlar, insan kimliği kazandırılmış ve romancının tasarrufuyla romanın kurmaca dünyasına dahil edilmiş olan varlıktır. Bu varlığın genellikle insan olarak algılanması doğaldır. Çünkü kurmaca dünyada cereyan eden olayların, beşeri bir ortamda gerçekleştiğini göstermek için romancı, istediği kişiyi (faili), istediği kimlikte devreye sokabilir. Tercih onundur ve o, insandan hayvana, eşyadan kavrama kadar birçok öğeyi fail/eyleyen konumuna çıkarabilir. Romancıların bu konuda genel ve baskın tercihi, doğal olarak insandır. Ancak bazı romanlarda insanın dışındaki varlık, kavram ve eşyalar

²² Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s.134.

da “kahraman” olarak devreye sokulmuştur. Sözelimi Abbas Sayar'ın *Yılkı Atı*yla Cengiz Aytmatov'un *Gülsarı* romanlarında kahraman (At)tır. Yine Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyaları*'nda (Kurt), Kafka'nın *Değişim*'inde (Hamamböceği), Melville'nin *Moby Dick*'inde (Balina), G. Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği*'nde (Domuz), Peyami Safa'nın *Bir Akşam*'sında (Mikrop), yine Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda (Koltuk), Rezaizade Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda (Araba)... kişi konumunda sahneye çıkarılır.²³ Bu romanların ortak özelliği, metinde yüklendikleri fonksiyon bakımından, belirli bir iletinin/telkinin aktarılmasına aracılık edebilecek, temsil kabiliyetine sahip alegorik kahramanların varlığına ihtiyaç duymalarıdır. *Kuşlar da Gitti* romanında, kişi hüviyeti kazandırılarak sahneye çıkarılan alegorik varlıklar kuşlardır. Yazarın, metinde yer verdiği bu alegorik kahramanlar aracılığıyla hangi değer/değerlerin temsilini sağlamaya çalıştığını belirlemek için, kuşların kadim Türk sanatında ne tür işlevleri karşıladığını ortaya koymak gerekmektedir.

Kuşlar, birçok farklı kültürde barış ve özgürlüğü sembolize eden figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber, “Türk sanatında, İslamiyet'ten önce daha çok ruhun sembolü olarak kullanılan kuş tasvirleri, İslamiyet'ten sonra da bazı değişikliklere uğrayarak kullanılmıştır. İnanişâ göre ruhun ölümünden sonra göğe yükselmesi anlamı ile Türkçede ‘uçmak’ kelimesi, ‘ölümü’ anlatmaktaydı. Bu düşünce, Budist devirlerde de devam etmiştir. Aynı zamanda cennetin ifadesi olan kuşların, şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır. Türk kültürünün en önemli varlıklarından biri olan Dede Korkut kitabında, kuşlar ve kuş sembolizmi ile ilgili pek çok şey mevcuttur. Tavuk, güvercin, kuğu, turna, turaç, keklik, ördek, kaz, şahin, doğan, saksagan, çalkara kuşu, turgay gibi çeşitli kuşların sembolizmini, bunlarla ilgili metin parçalarından bulabiliyoruz. Deli Dumrul hikâyesinde Azrail bir yabani güvercin olur. Burada güvercin ölümün remzidir”.²⁴ Türk kültür ve sanatında ölüm mefhumu ile uçma eylemi ve kuşlar arasında bağlantı kuran başka örneklere de rastlanmaktadır. “Türk yazılı kaynaklarından 731 yılında ölen Kül Tegin için hazırlanmış olan mezar

²³ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı: 1 Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2006, s. 71-72.

²⁴ Oya Kızıldağ Atilla, “Minyatür Sanatındaki Hayvan Figürlerinin Sembolik İfadeleri”, *Sanat-Tasarım Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul 2011, s. 36.

yazıtında Kül Tegin için uçup gittiği kaydedilmiştir. Yazının devamında, Kül Tegin'in, gökte hayatta gibi olacağı da belirtilmiştir. Bu yazı, Kül Tegin'in öldükten sonra kuşa dönüşüp göğe yükseldiğine ve gökte hayattaki gibi yaşayacağına inanıldığını göstermektedir. Türklerde muhtemelen ölen kişiyi ve ruhunu kuş temsil etmekteydi ve ölen bir kuşa dönüşüp göğe yükselmekteydi".²⁵

Ölenin kuşa dönüşerek göğe yükseldiğine ilişkin folklorik inancın bilhassa Türk ve Çin kültürlerinde yaygın bir kabul gördüğü, bu alandaki bilimsel araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yukarıda yer verdiğimiz Türk kültür ve sanatına ait arkaik inanç ile *Kuşlar da Gitti* romanında kurulmak istenen alegori arasındaki anlam ilişkisi daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Eserlerinde folklorik öğelerden, masallardan, destanlardan ve doğa betimlemelerinden büyük ölçüde yararlanan²⁶ Yaşar Kemal'in, halk arasında yaygın bir inanç olarak beliren bu anlatıdan haberdar olması muhtemeldir. Zira romanda kuş sürülerinin, şehirleşme hareketlerinin tahrip edici etkisiyle doğal dokusu hızla bozulan İstanbul semalarını terk etmeleri ile ölüm izleği arasında benzer bir paralellik kurulduğu görülmektedir. Kuş sürülerinin şehrin semalarını terk etmeleri, doğanın ölümüne dikkat çekmeye çalışan bir metafor hükmündedir. Romanın son kısmında söz konusu ölüm izleği son derece trajik biçimde bir kez daha karşımıza çıkarılır: Kuşlar, kendilerini özgürlüklerine kavuşturmak üzere satın almayan İstanbullulara duyulan öfke yüzünden onları yakalayan gençler tarafından öldürülmüşlerdir:

"Döndüm Tuğrul'a, öfkeyle baktım şaşarak... Bakışım, aşağılamam vız geldi ona. O gene, o pis alaycı gülüşüyle, gözlerini ocağın alt başına dikmiş, her şeye meydan okur bir tavırla bakıyordu oraya, kurumuş devedikeni kümesinin alt yanına... Baktığı yere doğru birkaç adım attım ve gözlerini diktiği yeri görünce vurulmuşa döndüm, yüreğim cız etti. Kurumuş çimenlerin üstüne, bir tek uzamış gitmiş mavi çadırdikeninin dibine, baştan ayağa küçücük sümüklüböcek sıvanmış, gövdesi yüksekliğinde kuş başları

²⁵ İbrahim Çeşmeli, "Kök Türklerde İkonografik Açıdan Kuş Figürleri", *Art-Sanat Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 2015, s. 70-74.

²⁶ Osman Gündüz, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)* İçinde, Editör: Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 471.

yığılmıştı, yüzlerce... Ve kesik, gözleri açık, solmuş başlara sarıca karıncalar
çokuşmuştu..."²⁷

Anlatıcı tarafından müşahade edilen bu sahne, doğadan koparılan insanoğlunun temel insanlık değerlerini de yitirmeye mahkum olduğu düşüncesini vurgulamak üzere kurgulanmış gibidir. Bu noktada, doğa ile birlikte insanoğlunun beşeri erdemlerinin de ölmüş olduğu düşüncesinin ortaya koyulmaya çalışıldığı sonucuna varmak mümkündür. Yazar, aşırı kentleşmeyi bu ölümün müsebbibi olarak göstermektedir.

SONUÇ

Yaşar Kemal'in 1978 yılında neşredilen *Kuşlar da Gitti* romanı tematik bakımdan, edebiyat ile doğal çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplin olarak karşımıza çıkan **çevreci eleştiri/ekoeleştiri** kuramı bağlamında tetkike tabi tutulabilecek eserlerden biridir. Bununla beraber *Kuşlar da Gitti* romanını, çevreci edebiyat eleştirisi düzleminde incelenebilecek diğer kurmaca yapıtlardan ayıran belli başlı özellikler mevcuttur. Bunların başında, söz konusu romanın çevreci hassasiyetleri odak noktası haline getiren diğer eserlerden farklı olarak insanı değil, insan dışı canlıları nesneleştirmiş olması gelmektedir. Romanda üzerinde durulan ekolojik tahribat sorununun olumsuz tesirlerine maruz kalan; bu sürecin yarattığı mağduriyetten birinci derecede etkilenen canlılar olarak karşımıza çıkarılan varlıklar kuşlardır. Eserde ayrıca merkezi figür olarak tavsif edilebilecek herhangi bir başkahraman ya da "insan" unsuru etrafında şekillendirilen belirgin bir dramatik aksiyon bulunmaması da yazarın çevre sorunlarının müsebbibi olarak gördüğü insanoğlunu itham etme amacıyla açıklanabilir. Yazar, şehirleşme hareketlerinin fiziksel çevre üzerinde yarattığı tahribatın tasvirine tahsis ettiği pasajlarda biyolojik çeşitliliği azaltan etkenleri, kuşların yaşadığı trajedi çerçevesinde sıralamıştır. Doğal çevrenin karşı karşıya kaldığı yok olma tehdidini karakterize eden alegorik varlıklar olarak canlandırılan kuşların kişileştirilerek sunulmaları, romanın temel iletisine de uygun bir tercihtir.

²⁷ Yaşar Kemal, *age.*, s. 79.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s.134.

ATILLA, Oya Kızıldağ, "Minyatür Sanatındaki Hayvan Figürlerinin Sembolik İfadeleri", *Sanat-Tasarım Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul 2011, s. 36.

AYAZ, Hüseyin, "Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/1, 2014, s. 280.

BUELL, Lawrence, *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing and the Formation of American Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995 s. 7.

BULUT, Dilek, "Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştiri", *Litterea*, 2005, s. 81.

ÇEŞMELİ, İbrahim, "Kök Türklerde İkonografik Açından Kuş Figürleri", *Art-Sanat Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 2015, s. 70-74.

ELÇİN, Şükrü, *Türk Edebiyatında Tabiat*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s. 7.

GLOTFELTY, Cheryl, "Literary Studies in an Age of Environmental Crisis", *The Ecocriticism Reader*, Athens, Georgia: The University of Georgia Press, Atlanta, 1996, s. xv-xxxvii.

GÜLLÜ, Gül, "Çevreci Eleştiri ve Bir Uygulama", *Varlık*, 1138, İstanbul, 2002, s. 36.

GÜNDÜZ, Osman, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)* İçinde, Editör: Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 471.

KEMAL, Yaşar, *Kuşlar da Gitti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55-56.

ÖZDAĞ, Ufuk - Alpaslan, Gonca Gökalp, "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl, 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, ed. Ülkü Çelik Şavk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 641-653.

ÖZTOKAT, Nedret Tanyolaç, *Yazınsal Metin Çözümlemesinde Kuramsal Yaklaşımlar*, Multilingual, İstanbul, 2005, s. 129.

RUECKERT, William, "Literature and Ecology", *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, Athens: Georgia UP., Atlanta, 1996, s. 107.

SLEVİC, Scott, *Going Away to Think: Engagement, Retreat and Ecocritical Responsibility*, Reno: University of Nevada Press, 2008, s. 27.

SOLAK, Caner, Bir Ekoeleştiri Denemesi: "Behiç Ak'ın Tek Kişilik Şehir Oyununda Birey, Toplum ve Çevre İlişkileri", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 47, 2012, s. 213.

TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı: 1 Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2006, s. 71-72.

Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor: Alain Bosquet ile Görüşmeler, Adam Yayınları, İstanbul 1996, s. 117-118.